

Stephan White, John Gardner, George Schöpplin, Tony Saich: Communist and Postcommunist Political Systems. An Introduction

London, MacMillan 1990, 357 s.

Poprvé byla kniha vydána pod názvem *Communist Political Systems* v roce 1982, se třemi reprinty v následujících letech; druhé vydání pod tímž názvem je z roku 1987, s reprintem v roce 1988. Třetí vydání má nový název, reflektující změny ve východní a střední Evropě v roce 1989. Novým spoluautorem je Tony Saich, expert na Čínu, který nahradil v kolektivu autorů zemřelého J. Gardnera. Nejenom název posledního vydání reflektuje změny v Evropě na konci 80. let. V knize je nová kapitola o vedení (leadership), ostatní kapitoly jsou přepracovány, bibliografie upravena, stejně i mapy a tabulky jsou aktualizovány. Kniha má osm kapitol. Jejich názvy jsou natolik informativní, že stojí zato je uvést:

1. Komparativní studium komunistických a postkomunistických států: vývoj komunistického státního systému; komunistický svět od 80. do 90. let; modely komunistické politiky
2. Historie, společnost, politická kultura
3. Struktura vlády
4. Stranický systém
5. Vedení
6. Politické procesy
7. Demokracie a politické jednání občanů
8. Komunistické a postkomunistické státy v komparativní perspektivě: úroveň politické demokracie; srovnání ekonomik; srovnání společenského blahobytu

Podkapitoly 2. až 7. kapitoly se zabývají předmětem uvedeným v názvu kapitoly v jednotlivých geografických oblastech: v Sovětském svazu, ve východní a střední Evropě a v Číně. Celkem je v 357 stránkové knize, kde je 16 stran bibliografie a 4 strany jmenného a věcného rejstříku, věnováno téměř jednotlivým oblastem asi po devadesáti stranách.

Touto recenzí sleduji jedinou věc: zjistit, jakými informacemi o režimech východní Evropy mohli být naši západní kolegové vybaveni na počátku 90. let; vzhledem k tomu, že kniha se uvádí jako čítanka, že v 90. roce vyšla potřetí (se čtyřmi reprinty v 80. letech), a že nic

podobného nebylo na regálech fakultních knihoven ani v Bergenu, ani v Oslo, považují ji za významný zdroj informací o komunistických režimech na Západě v 80. letech; o světě, který byl nejen jiný než ten západní, ale byl k němu v příkré opozici; navíc se záměrem kapitalistický svět zničit nebo později aspoň dohonit a předhonit. Je také užitečné si připomenout slovník, který užívaly komunistické režimy na jedné straně a západní režimy na druhé straně pro tutéž skutečnost – rozdíl dvou typů režimů (z úvodní kapitoly): „socialistická demokracie“ ztělesňovala skutečné zájmy pracujícího lidu, zatímco „buržoazní demokracie“ kapitalistického západu sloužila zájmům malé menšiny vykořisťovatelů; na západě byl rozdíl nahlížen jako rozdíl mezi demokracií, založenou na svobodě vyjádření vůle lidí a mezi diktaturou nebo totalitarismem komunistického východu, založeném na moci menšiny stranických funkcionářů. Autoři knihy si nenárokují patent na své znalosti komunistického světa; důrazně upozorňují, že kniha není vyčerpávající studií, ale průvodcem ve snaze poznat a pochopit klíčové rysy komunistické politiky. A lepší nějaký průvodce než žádný, říkají. Ještě několik užitečných údajů z úvodu. Před rozpadem komunistického bloku na konci roku 1989 bylo na světě 16 komunistických států (ze 150 členů Spojených národů); zahrnovaly 1/3 světové populace, včetně SSSR – největšího státu světa a včetně Číny – nejlidnatějšího státu světa, s více než 40 % průmyslové produkce světa.

První kapitola sleduje události podstatné pro vývoj komunistických států: od Říjnové revoluce z listopadu 1917 až po události roku 1989 a 1990. Tyto současné dějiny mají půvab v tom, že popisované události jsou v této chvíli opravdu dějinami. Ihned na začátku kapitoly jsou sumarizovány základní odlišnosti komunistického systému od systému liberálně demokratického:

- existence oficiální státní ideologie – marxismu-leninismu
- společenské vlastnictví, centrální plánování národního hospodářství
- státy řízené jedinou nebo aspoň dominantní komunistickou stranou na principu demokratického centralismu

– vedoucí úloha strany – řada institucí, na Západě více méně nezávislých na politických autoritách jako tisk, odbory, soudy, je v komunistických státech důsledně pod přímou kontrolou strany.

Po 2. světové válce byly nejpobornějšími přístupy ke studiu komunistické politiky postupně: totalitní model Z. Brzezinského a C. Friedricha v 50. letech (hlavní rysy komunistických režimů byly identifikovány také v nacistickém Německu a ve fašistické Itálii), v 60. letech model byrokratické politiky A. Meyera („komunistické řízení je v zásadě pokusem zavést racionální řízení společenského života prostřednictvím komplexní organizace“) a v 80. letech se stal frekventovaným marxistický přístup, tematizující spíše sociální než byrokratické základy politického vývoje a změny. Každý z těchto přístupů, každý z těchto modelů vychází z kritiky předchozího, která je vyvolána vývojem a změnami komunistických režimů samotných.

I pokud jde o politickou kulturu, její podoby jsou výsledkem procesu, kdy jeden typ politické kultury vyrůstá na předcházejícím, formovaném režimu předcházejícími. Ve druhé kapitole (podkapitola o střední a východní Evropě) je popsána tradiční politická kultura střední a východní Evropy, charakterizovaná dominancí státu, slabostí společnosti: stát je hegemonem, zákonodárná moc je jenom fasádou, mocenská elita je aliancí byrokracie a dalších elit, modernizace je pojata spíše jako rozšíření moci státu než blaha občanů. Komunistická politická kultura je formována na těchto základech a rozhodujícím formativním momentem je potvrzení moci státu. Jako další formativní momenty politické kultury jsou uváděny jednak poučení z neúspěšných pokusů o ustavení komunistických režimů v letech 1917-1921 v Evropě, poučení vyústilo v přesvědčení, že masová hnutí jsou bez výsledku a že dobré jsou konspirativní metody, jednak sovětizace komunistických stran a společností jimi řízených, jednak uplatnění konspiračních principů v odboji a role SSSR jako osvoboditele. Pro období po změně střední a východoevropských režimů v roce 1989 a 1990 lze počítat s tím, že sice „komunistický hodnotový systém nebyl nikdy hluboce internalizován“, ale zanechal hluboký vliv. Má to být patrné na následujících postojích:

– podezřívavost k podnikání, tržní soutěživosti a vůbec k politice, velká závislost na státu a nízká osobní iniciativa, nerealná očekávání okamžitých ekonomických efektů demokracie, pesimismus vzhledem k budoucnosti. Výsledkem těchto rozporuplných postojů je „rozsáhlý zmatek u skupin i jednotlivců“ (s. 66). Dokumentováno nejasnou politickou kulturou, pokud jde o podporu demokratických politických systémů v jednotlivých zemích, jak se projevila v prvních parlamentních volbách a ve vývoji politické scény a institucí občanské společnosti. Vzhledem k tomu, že kniha vyšla v roce 1990, stěžuje se dalo říci o politické kultuře něco víc. Dokonce i o té komunistické.

V třetí kapitole je popsána poměrně zjednodušeně a stručně územně správní struktura řízení, struktura volených orgánů na centrální úrovni. Většinou se kapitola zabývá neefektivitou socialistického zřízení, opakovanými a bezúspěšnými pokusy o reformu a konečně posledním reformním pokusem 90. let, především ve znění ústav jednotlivých států. Na konci kapitoly se říká, že dnešní vlády střední a východní Evropy se podobají západním demokraciím.

Je zřejmé, že lépe se referuje o jednom státu než o sedmi dohromady a věcnější deskripci najdeme vždycky u SSSR a Číny než u států střední a východní Evropy (Bulharsko, ČSR, NDR, Jugoslávie, Maďarsko, Polsko, Rumunsko). Další komunistické a postkomunistické státy, jako jsou Albánie, Mongolsko, Vietnam..., většinou nejsou zmíněny ani slovem. Je tomu tak i v kapitole o politických stranách. Rozebírá se role komunistické strany jako jediné řídící moci ve společnosti, na rozdíl od západního pojetí a působení politické strany jako reprezentanta určitých částečných zájmů. Je zde popsán efekt, který provází opozici komunistických stran v nové politické aréně: opozice má tytéž rysy jako komunistické strany, až na totalizující charakter, právě proto, že moc KS byla všeobdobující a hegemonizující: důsledkem by mohlo být volání po jakési třetí cestě, prorokují autoři. I se tak stalo.

V páté kapitole je sovětská perestrojka a Gorbačov hlavním tématem části o SSSR. Rovněž čínské vedení je probráno velmi podrobně – funkce a osobnosti je zastávající od

80. let. Na několika stránkách věnovaných střední a východní Evropě jsou probrány rysy vedoucích osobností, jak byly pozorovatelné v dlouhém čase, a také rysy vůdčích osobností, které vyžaduje úspěšné transformační období. Pokud jde o první část, týká se zvláštnosti vztahu, který existuje mezi osobností a vahou úřadu samotného. Podle autorů politická tradice této části Evropy nejen dovoluje, ale přímo vyhledává takové vůdčí typy, které přesahují politiku a institucionální rámec; podporuje typy s charismatickým vybavením. Na druhé straně, když už je někdo ve vedoucím postavení, ať už se tam dostal jakkoliv, konsoliduje své postavení a autoritu, dostává se mimo vši kritiku a přisoudí se mu ony žádoucí vlastnosti; jeho postavení je pak ohroženo jenom při mimořádném podrytí jeho moci. Jako příklady jsou uvedeny Józef Piłsudski a Josip Broz Tito. Ohlédnutí do historie Československa této představě neodporuje a to nejen pokud jde o představitele státu. Delikátní role vedoucí osobnosti v období přechodu od jednoho režimu ke druhému spočívá v tom, že na jedné straně má tato osobnost zajistit a stabilizovat nový řád, na druhé straně poskytnout jistotu staré garnituře, že nebude likvidována a najde si nějakou existenci v novém režimu. Osobnost musí být přijatelná oběma stranami, musí být charismatický typ a současně demokrat „i když jsou tyto vlastnosti těžko slučitelné“ (s. 198). Vedoucí osobnost období přechodu v 90. letech ve střední a východní Evropě čelí také zakofeněné podezřívavosti vůči politikům a politice vůbec (najdeme potvrzení přinejmenším ve výzkumu *Lokální demokracie a inovace* 1992); politikové jsou považováni za cynické oportunisty, kterým jde jenom o vlastní kapsu (tady bychom jistě našli potvrzení v informacích o skandálech, o kterých nás čas od času informují média). Jako příklad úspěšné vedoucí osobnosti tohoto období je uveden Václav Havel.

V šesté kapitole jsou v případě SSSR popsány politické procesy od NEPu ve 20. letech až po perestrojku 80. let: průmysl, zemědělství v centrálně plánovaném hospodářství, nedostatek nejrůznějšího druhu, projevy nespokojenosti obyčejných lidí, kritická vystoupení radikálních politiků (jako Jelcin) a radikálních sociologů (jako Zaslavskaja) v roce 1989 v Nejvyšším sovětu. Politika střední a východní Ev-

ropy je ilustrována národnostní politikou v Jugoslávii; podkapitola zkoumá faktory, které ovlivnily formulaci národnostní politiky a proč selhala. Podkapitola o Číně analyzuje politické strategie post-Maoovy Číny zaměřené na ekonomickou modernizaci a důvody jejich selhání.

Demokracie je předmětem další kapitoly. V SSSR měla „glasnost“ zásadní význam pro občany. Otevření médií jiným než oficiálním informacím a názorům dovolilo informovat také o dříve nedovolených či zapíraných stránkách života v SSSR. Opět začala vycházet *Statistická ročenka* v úplnosti poté, co byla v 70. letech redukována v souvislosti s trapnými hodnotami některých ukazatelů (např. dětská úmrtnost). Televizní mosty sehrály velkou úlohu ve změně názorů sovětských občanů. Proces demokratizace vyprovokoval a současně byl podpořen formováním sítě neformálních organizací typu sportovních organizací, volného času, k zajištění minoritních zájmů. Podle převzaté informace z *Pravdy*, v roce 1989 se odhadovalo, že na území SSSR existuje takových organizací na 60 tisíc, v samotné Moskvě dva tisíce. Ve střední a východní Evropě je stručně popsáno politické chování občanů v období změny režimu. V této kapitole si autoři kladou otázku – jaké jsou důsledky 40 leté vlády systému sovětského typu. Jejich odpověď vystihuje směr změn, které v těchto společnostech nastaly. Jaké jsou tedy důsledky? Rozbití občanské společnosti, která se sotva začala utvářet; než převzali moc komunisté, tyto země nebyly příliš rozvinuté, ale nebyly homogenizované; nebyly to jednoduché společnosti, kterými se staly až po komunistických převratech; byly zastaveny na cestě k modernitě, uznávající existenci trhu a pohyb k větší komplexitě.

„Je velmi složité izolovat vlivy komunismu jako takového na politiku země a je obtížné být si jist, že rozdíly, které pozorujeme, nejsou zapříčiněny faktory, které jsme nevzali v úvahu nebo které není jednoduché vzít v úvahu“, praví se na straně 311 kapitoly 8. Další obtíž komparace spočívá v tom, že není známo, co je důležité srovnávat nebo aspoň v tom nejsou lidé zajedno. Autoři však přece jenom podnikli pokus o komparaci úrovně politické demokracie, ekonomik a společenského blahobytu, s opatrností, která provází všechna tvrzení v této knize. A nakonec ze závěru knihy